

Погонец Я.

Концепт судьбы в творчестве Т. Шевченко и М. Матиос: сравнительный аспект

Статья посвящена рассмотрению фольклоризма у Т. Шевченко. В разведке анализируется концепт судьбы в украинском фольклоре и его трактовка в творчестве Т. Шевченко и М. Матиос.

Ключевые слова: фольклоризм, концепт, судьба; фольклор, символ, мифическое существо, верования, талант, Тарас Шевченко, Мария Матиос.

Pogonets Y.

The concept of fate in the creative works of T. Shevchenko and M. Matios: comparative aspect

The article examines the folklorism of T. Shevchenko. In intelligence analyzes the concept of fate in Ukrainian folklore and his interpretation of the works of T. Shevchenko and M. Matios.

Key words: folklorism, concept, destiny, folklore, character, mythical creature, beliefs, luck, Taras Shevchenko, Maria Matios.

УДК 821.161.2–3.09'18'

*Ю. Соколюк, канд. філол. наук, мол. наук спієр.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

Т. ШЕВЧЕНКО І В. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЗИ

Розвідка є спробою доповнити наукові дані щодо особистості Василя Лазаревського. Особлива увага приділена його науковій та письменницькій діяльності. Розглянуто дружні зв'язки В. Лазаревського і його родини з Т. Шевченком. Коротко зазначені характерні етнопсихологічні особливості прози В. Лазаревського і Т. Шевченка.

Ключові слова: Шевченківські раритети, проза, етнопсихологізм, національний характер

Це дослідження є спробою доповнити наукові дані про одного з щирих друзів і поціновувачів Т. Шевченка, завдяки якому була викуплена і збережена спадщина великого українця.

З оточення Т. Шевченка вирізнявся Василь Матвійович Лазаревський. Олександр Матвійович Лазаревський, його молодший брат написав про деякі риси характеру старшого брата: той не вмів підлещуватись, був надзвичайно принциповим і чесним, йому не вистачало "той упругості в характере, которая необходима, чтобы... люди не отодвинули на задний план".

Найстарший з братів Лазаревських, Василь Матвійович народився на хуторі Гирявка 26 лютого 1817 року. Протягом

навчання в гімназії, як писав його молодший брат Олександр, Василь "виявляв неймовірні здібності". У 1841 він закінчив Харківський університет. Деякий час працював домашнім вчителем у графа В. В. Орлова-Денисова і писав наукову працю. У 1844 зі срібною медаллю захистив дисертацію, отримав ступінь кандидата філософії, проте в науці він себе не бачив, і тому відправився на пошуки щастя в Петербург.

У 1845–47 Василь Матвійович намагається добитися успіху як літератор. Виходить друком у "Пантеоні" переклад "Отелло" В. Шекспіра. Та письменницька доля не приносила грошей, а Василь Матвійович мав на утриманні 12-літнього молодшого брата Олександра. Він листовно звернувся до В. І. Даля, котрий допомагає Лазаревському з роботою у "Музеї іноземної літератури".

Згодом В. М. Лазаревський приймає пропозицію брата Федора поступити на службу в Оренбург в статистичну службу. Саме в цей час і відбувається заочне знайомство Василя Матвійовича з Тарасом Шевченком.

Г. Лазаревський (праправнук) Василя Матвійовича опрацював папери свого знаменитого пращура і доповнив інформацію про діяльність Лазаревського як секретаря "Особливої Канцелярії Міністра Внутрішніх Справ" під керівництвом В. Даля. Подані цікаві факти про його роботу над україно-російським словником.

"Большой любитель малороссийской песни, я еще со студенчества записывал слова и целые фразы, чисто песенного характера. С другой стороны, Даль получал немало вещей, напр. из губерний Подольской, Волынской, которые к его труду подходили только косвенно. Я принял за разработку и обработку этого материала, а когда у Даля созрела было мысль, что русский словарь без малороссийского был бы далеко не полон в смысле полного словаря отечественного языка, я отдался своей работе с полным увлечением" [4].

В. М. Лазаревський також склав збірник українських приказок і прислів'їв.

В. І. Даль високо оцінив роботу свого протече, написавши у листі: "Ради Бога, устройтесь таким образом, чтобы ваш словарь не мог сгнуть...". На жаль, Малоросійський словник так і не був виданий, а рукописні матеріали, зібрані Василем Лазаревським зараз знаходяться на зберіганні в РГАЛІ у Москві.

В кінці 1850 рр. Лазаревський знайомиться з М. Некрасовим. Це був час, коли Т. Шевченко отримав дозвіл повернутися із заслання в Петербург. Василь Матвійович пропонує Некрасову взяти участь у збиранні коштів на дорогу поетові до Петербурга, про що і пише в листі.

Усі роки служби Василь Лазаревський не забував про долю засланного поета Т. Шевченка. Високе службове становище дозволило піклуватися про вирішення цього питання.

9 квітня 1858 року А. І. Толстая написала Василю Лазаревському: "Т. Г. Шевченко в Петербурге! Не знаю, как мне благодарить Вас за Ваше благородное участие в этом истинно добром деле...".

Поет занотував у Щоденнику 29 березня 1858: "Василь принял меня как давно невиданного своего друга. А мы с ним в первый раз в жизни встречаемся. От земляк, так земляк!".

Знаючи захоплення свого друга гравіруванням, Лазаревський подарував йому необхідний для цього спеціальний термометр.

Цікавою сторінкою життя Василя Матвійовича є його знайомство з Л. І. Зотовою. Любов Іванівна Зотова приїхала в Петербург до брата Олександра Івановича Жижиленка. Познайомилася і одружилася з літератором В. М. Зотовим. На літературних вечорах в свого брата на початку 1850рр. вона зустріла Василя Матвійовича Лазаревського, закохалася в нього і залишила родину. Отримати розлучення за життя першого чоловіка Л. Зотова не могла, хоча за це просили перед царем такі відомі літератори, як М. Є. Салтиков-Щедрін і М. О. Некрасов.

Існувала неясність у кількості дітей Зотової. Деякі дослідники вказували на 3 дітей від Лазаревського, деякі зазначали, що Зотова народила 2 дітей Василю Матвійовичу. Істину визначив Г. Лазаревський в генеалогічному дослідженні "Помнить имя свое". Старший син Анатолій(1848) був народжений у громадянському шлюбі В. М. Лазаревського з Алевтіною Василівною Єфремовою. Л. І. Зотова мала від В. М. Зотова трьох дітей: Рафаїла (1848–1894), Володимира і дочку Надію(Адю)(1950). Зотова покинула законного чоловіка з маленькою Адею на руках. В. М. виховав Адю як власну дитину.

Любов Іванівна народила Василю Матвійовичу сина Сергія (1859). Лазаревському довелось усиновлювати власного сина і писати про це "прошеніє" в Сенат. Прохання було виконане тільки у 1869. Лазаревський присвятив своїй дружині переклад "Короля Ліра", виданий у 1863 році [8].

Т. Шевченко неодноразово відвідував В. Лазаревського. На Літейному проспекті, 45 він написав олійний портрет Л. І. Зотової і портрет тушшю Василя Матвійовича. Цей портрет відноситься до категорії неznайдених, про нього дає інформацію Опанас Сластіон у передмові до видання "Малюнки Тараса Шевченка". СПб., 1914 р.

Про неznайдений портрет Зотової стало відомо з рецензії М. Шугурова на "Каталог украинских древностей В. В. Тарновского" (К., 1893. Вип.1): "В. М. Лазаревському належав ще один портрет, намальований Шевченком олійними фарбами, а саме пані Л. І. Зотової, який нині належить молодшому синові В. М. Лазаревського"(Киевская старина. 1893.№ 6. С. 535).

Брати Михайло і Василь стали головними упорядниками похорону Т. Шевченка, зібрали гроші, де серед підписчиків була й Л. І. Зотова, самі вони вклали по 100 рублів.

В день похорону Шевченка В. М. Лазаревський зрізав у покійного децицю волосся з вуса і вклав у медальйон, зроблений з платинової монети (вказує Г. Лазаревський). Після смерті В. М. Лазаревського медальйон успадкував старший син Анатолій. Наразі він зберігається в НМШ. У шевченкознавстві вважається, що монета зроблена зі сталі. Проте В. М. Лазаревський був знаним нумізмом і вряд чи використав би незначну монету заради медальйона свого дорогого друга Шевченка. Можливо, пізніше монета була замінена на сталеву.

Василь Матвійович став власником Шевченківських раритетів після раптової смерті брата Михайла, котрий вів фінансові і побутові справи Кобзаря, у 1867. Василя інші брати "вважали за батька" і повністю йому довіряли. Про надзвичайну чесність свідчили всі щаблі кар'єрних сходів, подоланих В. М. Лазаревським, завжди він отримував тільки похвалу і підвищення на службі.

Василю був подарований офорт з написом "Приятелі", "Сама собі в своїй господі".

Відомий нам олійний автопортрет Т. Шевченка 1861 року, можливо авторська копія олійного автопортрета 1860 року, представленого на академічній виставці, що призначався для лотереї на користь недільних шкіл, зберігався у Василя Лазаревського, який зазначав, що цей твір виграв архітектор Олександр Іванович Резанов і тут же віддав йому на зберігання. У Василя Матвійовича зберігався альбом малюнків 1858–1859 рр., відомий у літературі (за місцем виконання окремих робіт) як Корсунський, або Суліївський (за прізвищем одного з власників); два відбитки офорта "Сама собі в своїй господі", автограф поезії "Барвінок цвів і зеленів".

Найвірогідніше, що Василь придбав хустину, кобеняк коричневий, глиняний рукомийник, 2 склянки. На другому – 7 травня 1861 року – Лазаревський придбав стару скриню, рукавички (пальчатки) та статуетку – голову ангела.

В листі до Шевченка від 19 січня 1861 В. Лазаревський писав: "Завтра, може, заверну до тебе, а теперечки пані мої просять переслати тобі на ралець деяку децицю, щоб не отощать тобі з твоїм Хведором" [4, 182].

Помер Василь Матвійович, перебуваючи на службі, від запалення легенів, ускладненого емфіземою 28 квітня 1890 року.

Ієремія Айзеншток надрукував у перекладі з російської, спогади Василя Лазаревського про Шевченка. Мемуарист зазначив, зокрема: "Вперше я ознаявився з "Кобзарем" у 1845 р., коли перебував удома після повернення з Дону, за дорогоцінним екземпляром з власноручними поправками Шевченка і його авторським написом: "Василю Львовичу Дзюбіну". Він якось потрапив до моєї сестри, яка мені його і подарувала. Я мав необережність дати його П. Гр. Кандибі – звісно, там він і сів" [2, 175]

До слова, В. Дудко переконливо довів, що Шевченко помилився з іменем Дзюбіна, дослідник підсумував усі архівні і наукові дані з цього питання і вивів єдиного можливого кандидата на власника "Кобзаря" – Іван Львович Дзюбін.

Найважливішими складниками змістовного спрямування української літератури Є. Нахлік вважає: "...ідеї національно-визвольної та антифеодальної боротьби, утвердження в мистецтві народності й національної самобутності. Крізь призму національного (етнічного) характеру досліджувався і внутрішній світ людини" [5, 10].

Аналізуючи прозові форми, слід враховувати їхню художню специфіку. В ліричній поезії основне значення має вираження особистісного, приватного почуття, у прозових творах естетична природа літератури виражається через авторське ставлення до персонажа.

У даних роздумах про прозу Шевченка і Лазаревського основну увагу приділяємо змалюванню етнопсихологічних особливостей малоросійських героїв російськомовної прози, аби довести національну ідентичність героїв.

В. Янів вважає, що "Окремішність національної психіки, яка впливає і з своєрідності психічних властивостей народу тісно лучиться з питанням окремішності народу" [12, 13].

Порівнювати прозовий збуток Василя Лазаревського і Тараса Шевченка важко, бо він не є співмірним. Проте, читаючи оповідання В. Лазаревського "Ночь в степи", звертаєш увагу на виразні риси "малоросійської прози", котра була популярною у 1840 рр. Твір було надруковано у №8 "Літературної газети" у 1846.

Оповідання В. Лазаревського побудоване як подорожні записки з вписаною історією, котра і є кульмінацією твору. Це улюблена композиція Т. Шевченка. Наприклад, у повісті "Капітанша" спочатку йдуть подорожні записки автора, далі – вставна повість у формі рукопису повісті "Капітанша, или Великодушный солдат, рассказ самовидца". І на завершення – розв'язка в авторській розповіді.

Спільна манера розповіді, розкриття типових обставин і деталей нагадує манеру М. В. Гоголя.

В оповіданні В. Лазаревського "Ночь в степи" увага в першу чергу прикута до мальовничого пейзажу, котрий споглядає автор-мандрівник. Особливості ландшафту і персонажів прямо вказують на східні степи Малоросії.

Прозові твори Шевченка вирізняються гострою соціальною спрямованістю, іронічністю. В. Лазаревський теж дотепно порівнює своїх персонажів, українця-чумака і росіянина.

В своїх російськомовних повістях Т. Шевченко завжди протиставляє малоросійське великоросійському. На останнє накладається негативний оцінювальний смисл.

Лазаревський також підсміюється над персонажем-кучером, котрий крім занудного куплету "про Машу", не здатний навіть на

нормальний спів: "Другая личность, Антон, прозвищем Мухоротый, ремеслом троечник, родом калужанин, с вечным полушубком на застенных плечищах, на первых порах шибко надоел мне...он затягивал в ту же пору самым жалостным голоском однозвучный вопль свой про то, как: "Ах! И полюбила Маша молодца..." [8, 67]. На цьому одному куплеті спів-крик завершувався.

Інакше змальовано чумака: "... сторожевой чумака, скинув дегтярную сорочку, кидається в траву, как в бегущую воду; обнимает утро свежестью казацкую грудь, приснилась наяву ему белая хата, темный садик и румяный нечеса, старший сын его, – и засмеялась душа чумака, и, махнув лениво рукою, повернулся он на другой бок, прилег на локоть и затянул вполголоса малороссийскую песенку" [8, 66].

Порівняймо замальовки з Шевченкової прози, де автор з не меншим сарказмом відгукується про кулінарні смаки жителів Росії "калаци творим" и "бахчу ждем".

Оповідання Василя Матвійовича можна віднести до романтичної прози. Ідея твору – показати людину, котра жертвувала заради суспільної користі своїм коханням. Переживаючи страшні муки сумління перед громадою за знищену вовками отару овець Михайло психічно захворів.

Сам Михайло має виразні риси романтичного героя: він відлюдькуватий, спілкування з людьми обмежує, вільно і добре почуввається тільки в степу.

Він – найкращий парубок на хуторі, безмежної сили і доброти, усе в нього виходить легше, швидше і до ладу. Він найкраще полює, пасе коні, вівці, косить.

Лазаревський суто в традиції етнопсихології змальовує найкращі риси українського хлопця.

Федір, котрий розказує автору-подорожньому сумну історію свого молодшого брата, згадує ще одну історію. Офіцер просив перевезти через Дніпро, бо в нього помирала мати. Тільки один Михайло погодився, і не взяв за перевезення гроші. Згодом він обмінявся хрестом з офіцером. Ще одна яскрава ознака українця – справжня істинна релігійність.

Потрібно звернути увагу і на символ степу. Степ є уособленням краси, волі, добробуту українців. Все, що йому потрібно, Михайло мав в степу, по півроку не з'являючись в селі.

Тетяна, дівчина, яка вподобала Михайла, теж описана в руслі романтичних традицій. Дитиною вона жила з циганами. Її залишили в себе за дочку батьки Федора і Михайла. Вона виросла, проте найкращий для неї відпочинок – це втекти в степ, пропадати там деякий час і повернутися чорною і обідраною, як кицька.

Кохання головних героїв закінчилось трагічно. Федір, підсумовуючи свою розповідь каже: "...крепкая душа, коли любит, то любит уже так, что идет от нее счастье, как тепло от солнца, зато, коли и ломает ее лихая година, то за своей тоскою не разумеет она чужой печали" [7, 81].

В. Антонович дає таке визначення національності: "За національність треба вважати суму таких прикмет, якими одна група людности відрізняється від цілого ряду інших груп. Прикмети бувають двох родів: одні приrozenі людям, спадкові, що залежать від складу раси, від впливу природи місцевої; їх можна знайти стежкою антропологічною, дослідом з анатомії і фізіології чоловіка. Другі прикмети здобуваються вихованням і залежать від вишини розвитку культури...себто від історії" [1, 91]. Дослідник стверджував, що сума таких прикмет і дає нам справжню "етнографічну індивідуальність".

Із усього вище зазначеного робимо висновок, що і у свідомості Т. Шевченка і його доброго друга Василя Лазаревського сформувався образ-концепт України, який репрезентує її суттєві властивості і етнопсихологічні відмінності, котрі і набули досконалого значення у їх прозовому доробку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Б. Моя словідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995.
2. Айзеншток І. Невідомі та призабуті спогади про Шевченка // Вітчизна. – 1961. – №3 – С. 175.
3. Демчук Н. Художній світ прози Шевченка: (Пробл. психол. аналізу): Автореф. дис. канд. філол. наук. – Л., 1999.
4. Из бумаг В. М. Лазаревського // оттиск из журнала "Русский архив". – 1894.
5. Лазаревський А. М. Краткие биографии братьев Лазаревских. – К., 1891.
6. Лазаревський О. Шевченко та Лазаревські. – К., 2004.
7. Лазаревський О. З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських. – К., 2009.
8. Лазаревський Г. С., Лазаревський Н. А. Помнить имя свое. – Санкт-Петербург, 2013.
9. Листи до Тараса Шевченка. К., 1993. – С. 182.
10. Нахлік Є. Українська романтична проза 20 – 60-х років XIX ст. – К., 1988.
11. Шевченко і брати Лазаревські / Подала К. Лазаревська // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 46–51.
12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – К., 2006 – С.13.

Стаття надійшла до редакції 11.03.15

Соколюк Ю.

Т. Шевченко и В. Лазаревский: этнопсихологические исследования прозы

Статья является попыткой дополнить научные данные о личности Василия Лазаревского. Особое внимание уделено его научной и писательской деятельности. Рассмотрены дружеские связи В. Лазаревского и его семьи с Т. Шевченко. Коротко описаны характерные этнопсихологические особенности прозы В. Лазаревского и Т. Шевченко.

Ключевые слова: Шевченковские раритеты, проза, этнопсихологизм, национальный характер.

Sokoliuk Y.

T. Shevchenko and V. Lazarevskiy: ethnopsychological studies of prose

The article is an attempt to complement scientific data on individual Vasily Lazarevskiy. Special attention is paid to his scientific and literary activity. Considered friendships V. Lazarevskiy and his family from T. Shevchenko. Attention is paid to the characteristic features of ethno-psychological prose V. Lazarevskiy and T. Shevchenko.

Key words: T. Shevchenko's curiosities, prose, ethnopsychologism, national character.